

І. І. Банасевич

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Навчально-наукового юридичного інституту
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»

ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН ЗА УЧАСТЮ СПОЖИВАЧІВ

Перехід України до ринкових відносин на початку 1990-х років спричинив формування особливої групи правовідносин на ринку товарів, робіт, послуг, учасником яких стала фізична особа-споживач. Прийнятий 12 травня 1991 року Закон України «Про захист прав споживачів» значно посилив соціальні гарантії прав споживачів, розширив коло суб'єктивних прав та обов'язків учасників цих правовідносин, підвищив відповідальність продавців (виробників, виконавців) за якість товарів (робіт, послуг), створив ефективний механізм захисту прав та законних інтересів споживачів товарів (робіт, послуг).

Особливої актуальності питання захисту прав споживачів набуває у зв'язку із тим, що цей правовий інститут належить до пріоритетних сфер адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу. Недарма в Концепції державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 березня 2017 року [1], наголошується на тому, що споживачі в Україні не захищені державою і законом внаслідок декларативного характеру проголошених прав та відсутності механізмів їх реалізації та відновлення, на державному рівні не створено систему реалізації європейського принципу презумпції невинності споживача, доступну та прозору систему досудового розгляду скарг і реагування на результати незалежних споживчих досліджень.

Для того, щоб удосконалити механізм охорони прав споживачів загалом та підвищити ефективність цивільно-правових

способів їх захисту, нагальною є розробка єдиної теоретичної концепції захисту прав споживачів в Україні.

Наукові розробки, які з'явилися за останнє десятиліття, фрагментарно досліджують проблеми захисту прав споживачів. Перед сучасною наукою цивільного права постає завдання комплексної розробки єдиної теоретичної основи захисту прав споживачів. До числа не охоплених сучасними дослідниками теоретичних проблем належить також проблема розуміння сутності правовідносин за участю споживачів. Нагальним є теоретичне осмислення поняття «цивільні правовідносини за участю споживача» та дослідження його сутності задля внесення певної ясності у термінологію, що використовується як доктриною цивільного права, так і практикою.

Слід погодитися із тим, що «інститут захисту прав споживачів» є комплексним (міжгалузевим) правовим інститутом [2, с. 190; 3, с. 47], оскільки складається із сукупності відносно відособлених норм права різних галузей і спрямований на регулювання певного виду взаємозалежних суспільних відносин. Даний правовий інститут об'єднує правові норми конституційного, адміністративного, кримінального, екологічного, господарського та цивільного права. Об'єднуючим фактором виступають суспільні відносини за участю споживача, права та законні інтереси якого покликаний захищати цей правовий інститут.

Чи доречно вживати термін «споживчі правовідносини»? «Споживчий» — це той, що слугує для потреб споживання. Отже споживачем, тобто тим, хто споживає, може бути будь-хто. У зв'язку із цим, на нашу думку, споживчі правовідносини — це самостійний вид суспільних відносин, які можуть виникати між будь-якими суб'єктами цивільного права. Сам термін «споживчий» широко використовується в економічній теорії (споживчі ціни, споживчий кошик, споживчий мінімум тощо). У зв'язку із цим не зовсім доцільно застосовувати термін «споживчий» для позначення правовідносин за участю споживачів як такий, що не відображає специфіку досліджуваного явища.

Таким чином, словосполучення «правовідносини за участю споживача» найбільш вдало відображає специфіку досліджу-

ваних правовідносин, акцентує увагу на основному їх учаснику — фізичній особі-споживачеві, який є слабкою стороною правовідносин, що потребує посиленої правової охорони та захисту.

Правовідносини, в яких споживач бере безпосередню участь, є «цивільними правовідносинами за участю споживача», оскільки важко стверджувати існування кримінальних, адміністративних, екологічних і інших публічних правовідносин за участю споживача, оскільки останній не є безпосереднім їх учасником. Правовідносини, в яких споживач бере безпосередню участь (роздрібна купівля-продаж, побутовий підряд, прокат, надання послуг тощо), мають цивільно-правову природу. Споживач може виступати в якості потерпілого, якщо незаконними діями йому завдано шкоду, що дозволяє включити його до суб'єктів кримінального чи адміністративного права, однак не робить його учасником відповідних правовідносин. У цьому випадку слід підтримати думку Р. О. Халфіної про те, що поняття учасника правовідносин вужче, ніж поняття суб'єкта права, оскільки для правовідносин цікаві не всі потенційні можливості осіб, які беруть в них участь, а ті їх особливі властивості, які визначають можливість участі у конкретних правовідносинах [4, с. 115].

Істотною особливістю цивільних правовідносин за участю споживача є їх комплексний (приватно-публічний) характер, обумовлений нерівним становищем споживача як слабкої сторони договірних відносин. Наявність приватноправових та публічно-правових начал у правовідносинах за участю споживача об'єктивно впливає із цільового призначення інституту захисту прав споживачів, структури відповідного законодавства. Саме це особливе поєднання приватноправових і публічно-правових начал, спрямоване на усунення правової нерівності його суб'єктів, займає провідне місце у системі ознак правовідносин за участю споживача.

Цивільні правовідносини за участю споживачів характеризуються наявністю системного юридичного зв'язку між споживачем та суб'єктом підприємницької діяльності, який проявляється в тому, що все коло правовідносин охоплене закладеним

у законодавстві про захист прав споживачів механізмом: чіткою системою дій як споживача, так і підприємця. Відступ від цієї системи можливий, але за умови надання додаткових привілеїв споживачеві з боку підприємця. Імперативні норми цивільного законодавства можуть бути змінені, але тільки на користь споживача: можуть бути збільшені розмір неустойки, строки повернення товару і т. д.

Таким чином, оскільки правовідносини за участю споживачів є різновидом цивільних правовідносин, слід навести ознаки, які є особливими, та дозволяють стверджувати самотійність даних правовідносин. Отже цивільні правовідносини за участю споживача:

1) виникають між споживачем, який має намір придбати товари (роботи, послуги), придбаває товари (роботи, послуги), користується товарами (результатом робіт, послуг) для задоволення особистих потреб, не пов'язаних із здійсненням ним підприємницької діяльності, і його контрагентом чи потенційним контрагентом (виробником, продавцем, виконавцем тощо);

2) забезпечуються державним захистом споживача як слабкої сторони за допомогою особливих правових форм, засобів та методів впливу, які гарантують баланс інтересів споживача і суб'єкта підприємницької діяльності;

3) характеризуються поєднанням приватноправових та публічно-правових норм в регулюванні цих відносин, що спрямоване на усунення правової нерівності його суб'єктів;

4) мають оплатний характер, який породжує у передбачених законом або договором випадках обов'язок контрагента споживача безоплатно здійснити дії, спрямовані на забезпечення належної якості реалізованого товару (роботи, послуги).

Отже цивільні правовідносини за участю споживача — це суспільні відносини, що врегульовані нормами цивільного законодавства, умовами договору, звичаями ділового обороту та виникають між споживачем, який придбаває товари, замовляє роботи, послуги або має намір придбати товари, замовити роботи, послуги для задоволення особистих або інших потреб, не пов'язаних із здійсненням ним підприємницької діяльності, та

його реальним або потенційним контрагентом (продавцем, виконавцем, наймодавцем, виготовлювачем, імпортером, уповноваженою виготовлювачем (продавцем) юридичною особою або фізичною особою-підприємцем).

Література

1. Концепція державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 березня 2017 року № 217-р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 30. Ст. 894.
2. Колісникова Г. Загальна характеристика інституту «захисту прав споживачів» та його місце в системі права і в системі законодавства України. *Право України*. 2010. № 1. С. 189–193.
3. Старицька О. О. Поняття та структурні елементи інституту захисту прав споживачів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. Том 1, вип. 6. С. 46–50.
4. Халфина Р. О. *Общее учение о правоотношении*. М., 1974. 349 с.

В. І. Борисова

кандидат юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
Заслужений працівник освіти України,
завідувач кафедри цивільного права № 1 Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ДИТЯЧИЙ БУДИНОК СІМЕЙНОГО ТИПУ ЯК ФОРМА СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ-СИРІТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Відповідно до Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [1] за умови втрати дитиною батьківського піклування відповідний орган опіки та піклування вживає вичерпних заходів щодо влаштування дитини в сім'ї громадян України — на усиновлення, під опіку або піклування, під патронат, у прийомну сім'ю, у дитячий будинок сімейного типу (ст. 6).